

ОХОРОНА ТА ЗБЕРЕЖЕННЯ АРХЕОЛОГІЧНИХ ЦІННОСТЕЙ ЯК РЕСУРС РОЗВИТКУ Й ЗМІЦНЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ

*(оглядова довідка за матеріалами преси, Інтернету та
неопублікованими документами за 2015–2016 роки)*

Археологічна спадщина України впродовж століть формувалася під впливом багатьох чинників. Українські землі здавна виступали своєрідною контактною зоною, де відбувалися складні трансформаційні процеси та рельєфно відчувалися взаємовпливи східної й західної культур. Завдяки цим природним процесам, спричиненим історичним розвитком, у нас збереглися неперевершені зразки культурних археологічних пам'яток, які увібрали різні стилі, напрями та форми, та є унікальним надбанням нашого народу [1].

Згідно зі ст. 1 Закону України «Про охорону археологічної спадщини» археологічними предметами є рухомі культурні цінності, що походять з об'єктів археологічної спадщини, включно з незареєстрованими та невиявленими. Під об'єктами археологічної спадщини законодавство сприймає будь-які археологічні об'єкти, включно з незареєстрованими та невиявленими. Вся сукупність нерухомих археологічних об'єктів на території України та пов'язаних з ними рухомих предметів утворюють археологічну спадщину України [2].

На пам'ятки археології також поширюється чинність Закону України «Про охорону культурної спадщини», прийнятого у 2000 році Верховною Радою України, згідно з яким археологічними об'єктами культурної спадщини називають рештки життєдіяльності людини (городища, кургани, залишки стародавніх поселень, стоянок, укріплень, військових таборів, виробництв, іригаційних споруд, шляхів, могильники, культові місця та споруди, їх залишки чи руїни, мегаліти, печери, наскельні зображення, ділянки історичного культурного шару, поля давніх битв, а також пов'язані з ними рухомі предмети), що містяться під землею поверхнею та під водою і є невідтворним джерелом інформації про зародження й розвиток цивілізації [3].

Пограбування археологічних пам'яток та вилучення з них предметів, що у такий спосіб позбуваються контексту, а тому і можливості розуміння їхньої со-

ціально-культурної функції, суперечить цілям археології, як науки, що вивчає діяльність людства на підставі матеріальних залишків давніх культур. У дослідницькій роботі археолога саме контекст знахідки, тобто ретельно визначене в горизонтальній та вертикальній площині місце знаходження, мінеральний склад шарів землі, що її оточує, співіснуючі предмети та органічні залишки відіграють ключове значення [4].

І саме цей контекст часто є втраченим через незаконну діяльність так званих «чорних археологів». На думку вітчизняних фахівців, до розквіту в Україні «чорної археології» – від просто копачів із металошукачами та лопатами до озброєних грабіжників – призвели недостатнє фінансування галузі та брак підтримки легальних археологів. Громадяни України, які не мають стосунку до археології, а навіть і деякі досвідчені журналісти й політики, що досліджують проблеми цієї галузі, не завжди розуміють різницю між фахівцями та злочинцями. Інколи в пресі можна прочитати захоплюючі описи «піратських розкопок» чи інформацію про «зліт шукачів скарбів». Але така нерозбірливість суспільства, а головне – уряду, призведе до того, що найбільші багатства української історії, які мають виставлятися в музеях і приваблювати туристів, прикрасатимуть приватні колекції або розпродуватимуться на ринку [5].

За словами с.н.с. Інституту археології НАН України Е. Кравченко, «чорні копачі» можуть позиціювати себе як, наприклад, громадські організації, які займаються спортивним пошуком, а насправді виїжджають на місця для розкопок, користуючись прогалинами в українському законодавстві. «У нас пам'яткою вважається тільки місце, внесене у відповідний реєстр. Якщо поліція приїжджає арештовувати таких «дослідників», вони пояснюють, що просто тренуються. При цьому з верхнього шару пам'яток витягаються усі металеві артефакти. Тобто по всій Україні давно існує такий рух, що керується, судячи з усього, впливовими людьми. Відсутність затверджених реєстрів пам'яток дає змогу «шукачам скарбів» майже безкарно здійснювати свою діяльність. До дійсного реєстру пам'яток національного значення входить максимум півтори тисячі об'єктів, а пам'ятки обласного значення взагалі існують без печаток, вони викладені на сайтах обласних адміністрацій, але фактично не затверджені», – констатує Е. Кравченко [6].

Мисливці за скарбами для свого нелегального промислу використовують важку техніку, знищуючи унікальні історичні пам'ятки [7].

Офіційно, право на археологічні розкопки та розвідки (а пошук предметів металодетектором є видом археологічної розвідки) мають лише ті, хто отримав від Інституту археології відкритий лист – єдиний кваліфікаційний документ, який засвідчує фаховий рівень дослідника і дає право на проведення наукового дослідження, а також дозвіл Міністерства культури України [8].

Згідно з законодавством, якщо людину застануть зненацька на місці розкопок, то максимальним покаранням є штраф 590 гривень. Але це ще потребує доведення: наявність свідків, знахідок, які можуть розцінюватися як історичні скарби. Якщо ж буде доведено осквернення могил, стаття Кримінального кодексу передбачає за подібні дії до восьми років ув'язнення [9].

Ст. 18 Закону України «Про охорону археологічної спадщини» поширює право державної власності на всі знахідки, отримані в результаті археологічних досліджень. Таким чином, власність на археологічні знахідки не залежить від права власності на земельну ділянку, а отже фактично є безумовною. Проте злочинну діяльність з незаконних пошукових робіт на археологічних об'єктах закон за своєю природою не може регулювати [2].

Здавалося б, будь-які ініціативи щодо вдосконалення законодавства в галузі археології є схвальними. Та, за словами археолога М. Левади, законопроект про внесення змін до Закону України «Про охорону культурної спадщини» (щодо надання об'єктам підводної культурної спадщини статусу Морського меморіалу), який Верховна Рада прийняла в першому читанні, навпаки, позбавить захисту пам'ятки археології. За проектом, на відміну від чинної редакції, дозволити проведення археологічних розвідок, розкопок, інших земляних робіт на території пам'ятки, охоронюваній археологічній території, в зонах охорони, в історичних ареалах населених місць надаються за умови дотримання виконавцем робіт вимог охорони культурної спадщини та наявності у нього необхідного кваліфікаційного документа, виданого кваліфікаційною радою.

Таким чином дозвіл на проведення розкопок треба мати лише на пам'ятки, тобто на об'єкти культурної спадщини, занесені до Державного реєстру нерухомих пам'яток України (а там пам'яток археології аж – 2629); охоронювані археологічні території (яких у нас нема взагалі); зони охорони пам'яток, а їх значно менше, ніж самих пам'яток; а також історичні ареали населених місць, яких у нас затверджено лише 61. Для решти ж території України жодних дозволів на розкопки брати взагалі не потрібно [10].

Для археологічної сфери це спричинить вкрай негативні наслідки, адже пам'ятки археології заховані під землею і під водою. Цим ускладнюється їх виявлення, а визначення точних меж для постановлення на облік потребує значного фінансування. Так, на сьогодні до Державного реєстру нерухомих пам'яток України формально включено лише кілька сотень археологічних пам'яток, хоча їх відомо кілька десятків тисяч, а значна частина ще лише чекає на своє виявлення [11].

Такий проект не тільки не усуне тих недоліків, які є в чинному Законі, а дасть можливість «чорним археологам» почуватися захищеними. Тому потреба на законодавчому рівні припинити розквіт незаконних пошуків і вивезення з України цінних скарбів минувшини є нагальною [2].

Також негайного вирішення потребує проблема незаконної забудови в межах буферних зон. Відсутність законодавчого регулювання та хабарництво призводять до того, що, замість нових туристично-музейних і меморіальних комплексів ми маємо просто приватні садиби [12].

Навіть у столиці ситуація є невтішною. Так, легендарна гора Юрковиця (Хоревиця) – місце, на якому було засновано Київ – також нищиться варварською забудовою. Археологічний заповідник національного значення, при розкопках якого свого часу знайшли артефакти трипільської та чорноліської культур, перетворився на чергове елітне містечко для багатіїв. За кілька років тут з'явилося чимало приватних садиб. «Усі ці будинки незаконні. Адже ми знаходимося на території пам'ятки археології національного значення. Згідно з чинним Генпланом міста, тут має бути зелена зона, центральний історичний ареал, заповідні насадження», – переконує активістка, колишній депутат Київради О. Єскіна [13].

Питання майбутнього Замкової Гори у Лубнах Полтавської області стало об'єктом напруги між гуманітарною спільнотою міста й міською владою. Наріжним каменем було ухвалення попереднього рішення про виділення земельних ділянок для учасників бойових дій на Сході України під житлову забудову на території Замкової Гори. Тим часом, за висновками вчених, на цій місцевості знаходиться чимало пам'яток археології різних епох – від скіфських і давньоруських часів до доби Великого князівства Литовського та Речі Посполитої. 8 квітня 2016 року міськрада Лубен ухвалила проект змін до Генплану забудови міста, який стосується Замкової Гори й передбачає створення там житлової, промислової та культурно-туристичної зон. У проекті також закріплене обов'язкове проведення попередніх охоронних археологічних розкопок, проте воно вже ап'ріорі є проблематичним, адже територія Замкової Гори, де, за даними археологів, якраз знаходяться рештки резиденції князя Ієремії, перебуває в комунальній власності міста, а частина – у приватній. Міськрада відводить під культурно-туристичну зону лише те місце, де перебував палац Ієремії Вишневецького, і частину прилеглих територій, а представники громадськості вважають, що такою зоною має стати вся Замкова Гора. Саме такою думки архітектор І. Казакова – авторка плану, на підтримку якого було зібрано понад тисячу підписів жителів міста. План базується на тому, що вся Гора має становити собою великий туристично-музейний і меморіальний комплекс, зведений на підставі результатів археологічних досліджень. А экс-директорка Лубенського краєзнавчого музею Т. Дяченко вважає, що облаштування Замкової Гори як історико-культурного об'єкта сприятиме розвитку туризму [14].

Забрили на сполох у 2015 році й Чернігівські науковці, коли будівельна компанія подала план зведення багатоповерхових будинків в історико-охоронній зоні поруч з культовими спорудами Єлецького монастиря –

пам'яткою домонгольської доби, яка має національне значення. За словами С. Чернякова, наукового співробітника Національного заповідника «Чернігів стародавній», «ділянка розташована на території пам'ятки археології місцевого значення IX–XVIII століть, передгороддя стародавнього Чернігова, яку взято на облік розпорядженням Чернігівської облдержадміністрації. Крім того, це охоронна археологічна зона № 2». Такі вагомні аргументи стали причиною заборони цього будівництва [15].

А от з іншою історичною частиною Чернігова ситуація невтішна. На території майже 10 соток поблизу Свято-Троїцького монастиря, у межах курганного могильника «Болдині гори», влаштував будівництво архієпископ Чернігівський і Новгород-Сіверський УПЦ МП Амвросій, в миру громадянин А. Полікопа. Рішенням сесії міської ради земельну ділянку в історично-охоронній зоні міста йому надали в довгострокову оренду – до 2024 року. Громадськість разом із науковцями кілька разів виходили на місце майбутньої забудови із протестом, оскільки ділянка розташована в межах некрополя X–XII століть. Однак у Державній архітектурно-будівельній інспекції у Чернігівській області сказали, що дозволу на будівництво А. Полікопі не надавали, втім отримували від нього повідомлення. Спеціалісти пояснили, що для приватного будівництва має бути лише земельна ділянка та будівельний паспорт, який видає міське управління архітектури та містобудування; від громадян у такому разі достатньо повідомлення [16].

Проблема буферних зон заповідників у тому, що існують вони лише «на папері». Інколи вцілілі рештки легендарних місць, археологічних заповідників національного значення, виглядають як звичайнісінькі чагарники зі сміттям та поваленими деревами [13].

На сьогодні ситуація в царині археології є дуже непростою: пам'ятки безконтрольно забудовують, грабують, нелегальний ринок знахідок невпинно зростає, а кількість науковців скорочується. Для прикладу, в Польщі налічується близько 7 тисяч археологів, у Грузії – більше тисячі, а по всій Україні працює не більше 300 спеціалістів з археології.

Водночас, здобутки наших вчених у співпраці з найвідомішими західними й східними дослідниками є органічною складовою світового наукового процесу. Гучні археологічні відкриття – житла з кісток мамонтів, трипільські поселення-гіганти, скіфська пектораль, античні міста Причорномор'я – принесли українським науковцям світову славу [5].

Тому збереження археологічних пам'яток – завдання не окремих людей, а всього суспільства, адже навіть один цьогорічний сезон розкопок доводить, що знахідки наших археологів є визначальними для світової археології у вивченні давніх цивілізацій, розумінні їхнього побуту [17].

Так, на території пізньоскіфського городища Червоний Маяк на Херсонщині учасники спільної експедиції Інституту археології НАН України та облас-

ної Інспекції охорони пам'яток історії та культури знайшли одразу чотири поховання, датовані орієнтовно II ст. до н. е. – II ст. н. е. «Чорні археологи» ще не встигли їх розграбувати, тож науковці підняли на поверхню чимало цінних реліквій. Усього здобутком експедиції стала понад тисяча артефактів. Розкопки городища Червоний Маяк тривають уже багато років. Проте на сьогодні вивчили лише 10-ту частину його земель, оскільки є проблеми з фінансуванням. Тож організатори розкопок для пришвидшення робіт хочуть залучити до них студентів історичних факультетів вишів з різних областей України [18].

Унікальні знахідки, сенсаційні відкриття – такий підсумок роботи цього-річної Трипільської археологічної експедиції Інституту археології НАН України, що працює на Черкащині, де збереглися сліди трипільських поселень, найбільші з яких займали площу 300–450 га. Як розповів керівник експедиції О. Корвін-Піотровський, за геомагнітними планами з глибини у 6 тис. років вдалося дістати об'єкти, які раніше ніде і ніколи не розкопували: тік розміром 40 на 18 метрів, де трипільці обмолочували й просушували зерно, та гончарну багатоканальну піч складної конструкції. Знахідки свідчать, що на теренах України з давніх-давен існувала розвинена хліборобська цивілізація [19].

Плідною була й літня археологічна експедиція, проведена у печері Вертеба на півдні Тернопільщини. Директор Борщівського районного краєзнавчого музею М. Сохацький переконаний, що ця місцевість є епіцентром трипільської культури, про що свідчать знахідки тих часів, зокрема у селах Більче-Золоте, Бодаки, Кошилівці, Окопи та у самій Вертебі, де діє музей трипільської культури. Цього разу у печері знайшли великі миски, посудини для зберігання зерна, розмальовані ззовні і зсередини фарбами природного походження. Переважають геометричні композиції та знаки-символи. На горщику культового призначення зображено голови биків в упряжі. Серед знахідок – скульптурки людей та тварин, знаряддя праці, виготовлені з рогів оленя, зокрема, мініатюрні жорна, обереги й амулети. У експедиції брали участь студенти й науковці з Великої Британії, США та Японії. Вони відібрали фрагменти кісток трипільців для подальшого дослідження у лабораторних умовах [20].

Вчені досі точно не можуть сказати, як з'явилася трипільська культура, й куди зникла. З'ясувати цей феномен для кращого розуміння розвитку суспільства намагаються археологи України й світу. Трипільська культура, що була розповсюджена на нашій території в VI–III тисячоліттях до н. е., овіяна загадками, які так манять поціновувачів старовини [21].

За невтішною статистикою, вчені профільних інститутів повідомляють, що щороку Україна втрачає тисячі стародавніх предметів. Заради наживи «копачі» руйнують цілі історичні комплекси. Так, упродовж одного 2016 р. «чорні археологи» безкарно пограбували понад 10 стародавніх курганів [7; 23].

Кургани – це найчастіше могильні насипи, якими давні скіфи й інші народи на території нинішньої України увічнювали пам'ять покійного. З IV століття до н. е. скіфи почали зводити кургани, які досягали у висоту понад 20 метрів. У глибоких і складних за конструкцією спорудах ховали царів та їхніх дружинників. Дослідження курганів розпочалося у середині XIX століття із розкопок скіфського кургану Чортотлик [22].

Раніше подібне відбувалося не частіше, ніж один-два рази в рік. Якщо ще донедавна добиратися до скарбів треба було вручну, то тепер «псевдоархеологи» використовують навіть спецтехніку, знищуючи унікальні предмети. Зараз мародери працюють по всій території України, особливо на Черкащині, де курганів тисячі. "Грабують на півдні – пам'ятки античності, скіфські кургани, грабують і в центрі країни, забираючи все з давньоруських могил, – розповідає директор Інституту археології НАН України П. Толочко. – В Україні є такі приватні колекції, яким може позаздрити будь-який музей. З'явився попит, багаті люди створюють свої «музейчики». За знахідки, відповідно, добре платять, тому багато охочих» [7; 23].

Краєзнавець, к. і. н. Н. Лавріненко зауважує, що масштаби пограбувань за останній час вражають. "Однозначно, що кургани грабують все частіше. У місцевих жителів через одного є металошукачі. Це стало промислом. Один із моїх колег недавно зафіксував, що було пограбовано ще три кургани в Чернобаївському районі Черкаської області. Є на території області й один розрізаний курган, тобто його пошкодили не вручну, а важкою технікою! У Корсунь-Шевченківському районі в пограбованому кургані ми знайшли золоту діадему, а в Мелітопольському районі Запорізької області в кургані було виявлено схованку з золотом", – говорить науковець. За його словами, копачі полюють за давньоримськими монетами, ціни на які стартують від \$ 10 тис. за монету. Нещодавно на Чигиринщині були знайдені скіфські скарби ціною 20 млн грн, та всі вони, на жаль, пішли на «чорний ринок» [23].

Неподалік Новоселиці Чигиринського району Черкаської області також було виявлено розритий скіфський курган «Устина могила» [24].

А в центрі Магерова на Львівщині «чорні археологи» витягли з-під землі п'ять скринь. Місцева жителька розповіла, що люди з металошукачами були озброєні. Експерти запевняють, що на місці рили траншеї трактором, а потім «чорні археологи» копали лопатами. "Колись тут був середньовічний замок і в його склепіннях могли бути дуже цінні речі", – розповів працівник рятівної археологічної служби О. Сілаєв. Артефакти на «чорному ринку» можуть коштувати сотні тисяч гривень. Однак найбільше місцевих жителів здивувало те, що під час розкопок вони бачили сільського голову з картою, а такий же трактор помітили у дворі водоканалу. І, як зазначають місцеві активісти, не було жодних активних дій з боку правоохоронців [25].

Людей з металошукачами в урочищі Ріписько, або Городок Волинської області першими помітили місцеві жителі. Зовсім недавно у Ратнові знайшли хліборобське поселення, якому понад 7 тисяч років. Діяльність «чорних археологів» на місці розкопок засвідчили очевидці, знявши все на відео. А один із розкопаних об'єктів – піч X–XI століття – на жаль, було пошкоджено лопатою [26].

На Миколаївщині місцеві селяни роками не зважали на насип посеред сільськогосподарського поля, навіть не здогадуючись про його історичну цінність. Проте «чорні археологи» зараз дуже добре обізнані й царське поховання обрали не дарма. «Такі чималі кургани, тобто вищі 7 метрів, як правило, належали дуже знатним особам, скіфській еліті й навіть царям. Зважаючи на багато фактів, тут був похований представник царського роду, а все це поле є певним могильником скіфського часу, який датується 2700–2600 тисяч років тому», – зауважує К. Горбенюк, директор науково-дослідного центру [7].

Між тим, не можна обійти увагою й те, що проблема нищення курганів набагато глибша й зачіпає не тільки археологічну царину. Екологи взагалі виступають проти розкопування курганів із подальшим руйнуванням їх зовнішніх форм, адже «степові піраміди» допомагають зберігати рідкісні види рослин і тварин. Саме цей нюанс наразі не враховується ні при «чорних», ані при легальних розкопках. За словами В. Манюка, к. б. н., доцента геолого-географічного факультету Дніпропетровського національного університету, за останній рік дніпропетровські дослідники обстежили понад 50 курганів у басейні річки Мокра Сура, аби встановити, яку роль ті відіграють для збереження біорізноманіття. Як результат – на степових насипах виявили понад 300 видів квіткових рослин. Кургани є ключовими територіями для збереження степової флори і фауни. «Це проблема нашого суспільства. На жаль, навіть у наших легальних археологів зберігається позиція, що кургани – це лише сховище артефактів. Розкопали – і він уже не потрібен. У світі вже ця думка відкинута як щось примітивне, недалекоглядне. Ми пропонуємо зберігати кургани як елемент ландшафту. Є така пропозиція, щоб ввести в законодавство нову категорію – “природно-історичні пам'ятки”, у нас в законодавстві немає такого поняття. А кургани можна було б охороняти саме в такому статусі», – зауважує еколог [22].

Беззаперечним фактом є те, що ця хвиля руйнувань курганів, давніх поселень та міст всюди та завжди збігається з активізацією дій приватних колекціонерів, які фінансують ці протизаконні дії й виступають у ролі скуповувачів награбованого, чим реально завдають величезні збитки державі [2].

За статистикою, щорічно кожен десятий об'єкт історії та археології страждає від рук мисливців за скарбами.

Білгород-Дністровський – одне з найдавніших міст України. Він буквально стоїть на історії. Тут жили греки, ординці, генуезці, турки. Визначною його пам'яткою є Акерманська фортеця. Ще кілька років тому просто перед нею був

чорний археологічний ринок. "Нині, зважаючи на величезну кількість металодетекторів, на околицях міста, полях, виноградниках, навіть на пляжах завжди можна зустріти людей, які щось шукають", – поділився спостереженнями В. Крамчанінов, мешканець Білгорода-Дністровського [27].

Улітку 2015 року археологи на острові Березань, де вони сантиметр за сантиметром розкопують давньогрецьке поселення, побачили замість давно знайомих місць ями, вибоїни й підкопи. Острів фактично захопили «чорні археологи», залишивши після себе глобальні руйнування. Березань – частина Національного історико-археологічного заповідника «Ольвія», а це означає, що його мають захищати й правоохоронні органи, і прикордонна служба. У сезон – спеціалізована охорона. Під час польового сезону з некрополя «Ольвії» вкрали амфору. Крім того, було зруйновано розкоп, на якому працювали німецькі науковці [28].

2010 пам'яток археології, 1164 пам'ятки історії, понад 90 поселень-городищ – тільки в Київській області є близько 200 місць, де проводять історичні розкопки, на жаль, у 99 % це справа рук «чорних археологів»

Антиквар А. Боєчко вважає, що «чорний ринок» артефактів України, ймовірно, є одним із найбагатших у Європі. За словами дослідників, саме столиця України є неофіційним найбільшим антикварним майданчиком Європи. Тут можна придбати артефакти й предмети старовини, здобуті «чорними археологами». Та наймасштабнішою є торговельна зала Інтернету, де, поза сотнями форумів, діють цілі спеціалізовані аукціони.

«Україна – це постачальник, не покупець, звичайно. Тобто, все йде з країни. Що саме цінують? Ті ж трипільські та грецькі старожитності. Та зараз узагалі ситуація така, що купується й продається все. Навіть алюмінієві ложки II Світової війни» – прокоментував А. Красножон, зав. кафедри історії України Національного університету ім. К. Ушинського [27; 9].

Наприклад, багаті на несподівані знахідки поля, ліси, а також приватні будинки мешканців Бориспільського та Броварського районів приваблюють мисливців за скарбами навіть не раритетами давніх епох, а патронами, залишками амуніції й особистими речами німецьких і радянських солдатів, особливо предметами з Німеччини, які на аукціонах можна продати вдвічі дорожче [9].

Так, статистичні дані щодо продажу на сайті Violyty свідчать, що обсяг продажів з 2013 до 2015 року збільшився в 9 разів. За неповних два роки було представлено 137428 лотів, а це не 137428 предметів, а набагато більше, бо стандартний лот нерідко складається з кількох або кільканадцяти предметів, серед яких, здебільшого, повноцінні експозиційні археологічні знахідки [29].

Аукціон Violyty здійснив і продаж лота – скарбу, знайденого на кордоні Вінницької та Хмельницької областей. Його стартова ціна була 1000 грн, ціновий крок – „не менш, ніж 10 грн”, а купили його за 161 460 грн. Ще один унікальний лот – скарб зі золотих прикрас, який датується XIII-IX ст. до н. е. та на-

лежить до Гава-голіградської культури, – був виставлений зі стартовою ціною 1 грн. За кілька днів ціна сягнула близько 200000 грн [30].

У травні 2016 року на веб-сторінці Violyty з'явилися предмети «абсолютно синхронні та одного рівня» зі срібним сервізом із Паннонії, так званим «Скарбом Севсона», частину якого напередодні було представлено в Секешфехерварі (Угорщина). Археолог, історик, публіцист М. Левада припустив, що два срібні глеки та амфороподібна посудина походять із «чорних розкопок». Ш. Тот, угорський журналіст, провів розслідування у цій справі. Першою, хто оцінила українську знахідку, була Г. Надорфі, керівник наукового відділу Музею імені короля Іштвана Святого, яка водночас є куратором виставки Скарбу Севсона в Секешфехерварі. На підставі власних вражень від фотографій українського скарбу, вона розповіла, що один з глеків дуже схожий на т.зв. «глек Іпполіта». Фахівець припустила, що ці предмети також виготовлені з високоякісного срібла. Серед тих, хто висловився стосовно українських знахідок, був і журналіст та археолог З. Паллаг. За його словами, «предмети є чудовими аналогіями «Скарбу Севсона». Він також наголосив, що, вирвані з контексту, знахідки надають набагато менше інформації про пізній римський час, ніж якби вони були знайдені під час професійних розкопок. Та допоки науковці з'ясовували інформацію щодо походження скарбу, було втрачено унікальну можливість вилучення скарбу, оскільки 17 травня аукціон був закритий на веб-сторінці Violyty. Людина, яка назвала себе Kіevpatriot, вичекала момент та в останню мить зробила ставку на 1000 грн більшу від стартової ціни, яка становила 1000000 грн. Зараз діяльність сайту відстежити майже неможливо, бо сервер його перенесено до Великобританії, а всі дані за попередні роки анульовано [31; 29].

Саме на аукціоні Violyty за 2 210 гривень було продано лот під назвою «Литейная форма ЧК». Йдеться про бронзову формочку (коктейль) для виготовлення воскових моделей та подальшого лиття прикрас. Це надзвичайно цікава та рідкісна знахідка, яка має велику цінність як для науковців, так і для музеїв. А згодом ця знахідка продавалася уже через аукціон Sixbid, на якому її ціна сягала більше, ніж 8 тис. гривень.

Варто звернути увагу, що Sixbid не просто торгує дрібним антикваріатом, у нього є навіть власна наглядова рада. Ця рада складається з трьох поважних та відомих у антикварному світі персон – д-ра К. фон Моша, який має безпосереднє відношення до одного з найбільших та найавторитетніших у Європі аукціонних будинків, Ю. Ріхтера – авторитетного нумізмата та аукціонера, та У. Кюнкера, який представляє аукціон Fritz Rudolf Künker GmbH & Co. KG.

І от у власників таких аукціонів виникає дилема. З одного боку – правова заборона та відповідальність, з іншого – величезний потік нелегальної археології. Так і з'являються нові аукціонні ресурси, начебто не конкуруючі з солідни-

ми антикварними будинками, та насправді це шпаринка через яку реалізується те, що продавати небажано або ризиковано.

Так, на Sixbid було представлено унікальний лот – срібну золочену накладку. Це прикраса надзвичайно рідкісного та маловивченого кола старожитностей, яке відомо приблизно у верхній та середній частині Дніпра, переважно Лівобережжя. Про такі речі є дуже мало відомостей, ймовірно йдеться про кінець V – початок VI століть. Відомо лише те, що за межами цієї території таких і навіть схожих прикрас не знаходили.

Проблема всіх європейських антикварних аукціонів полягає в тому, що вони змушені працювати в правовому полі. Будь-який лот повинен мати документальне походження, яке не викликає жодних сумнівів. Бо через одну дрібну помилку можна втратити репутацію, ліцензію, весь свій бізнес, навіть сісти за ґрати. Бо ще з 1970 р. Конвенцією ЮНЕСКО «Про заходи, спрямовані на заборону та запобігання незаконному ввезенню, вивезенню та передачі права власності на культурні цінності» передбачено кримінальну відповідальність для антикварів, які приховують походження культурних цінностей [32].

На жаль, поки що в нас немає досконалого механізму захисту старожитностей, а завданням аукціону є продавати, а не охороняти культурну спадщину.

Змінити ставлення суспільства до такого явища як «чорна» археологія у 2015 році спробував Вінницький обласний краєзнавчий музей у межах проекту „Подаруй музею експонат”, провівши акцію „Давні скарби Поділля”. Так, з ініціативи М. Левади, за активної участі В. Козюка й спонсорської підтримки В. Продивуса, для розширення археологічної колекції музею впродовж певного часу на інтернет-аукціонах було відстежено й придбано 1317 предметів від II до XVIII століття. Значна кількість експонатів виставки – презентація черняхівської культури (III–IV ст.ст. н. е.), яка є одним з найцікавіших поліетнічних об’єднань, що колись існували на території краю. Тож завдяки акції вдалося зберегти в державній власності частину раритетів, а також привернути увагу громадськості до гострого питання збереження національної археологічної спадщини України [33; 6].

Проведення таких заходів дуже важливе й дієве – це доводить позитивна динаміка повернення в Україну унікальних пам’яток, незаконно вивезених за її межі чи вилучених при перевезенні.

Так, у Києві презентували старовинну реліквію Київської Русі – печатку з двозубом, що належала київському князеві Святославу Ігоровичу й датується 968–970 роками. Печатка – єдиний вцілілий артефакт Святослава Хороброго, на якому зображено про образ сучасного герба України – тризуба. Знахідку повернули з Росії, де вона перебувала в приватній колекції [34].

Повернувся у державний музейний фонд України й унікальний бронзовий лутерій V століття до н. е., який було викрадено 2010 року. Лутерій входить до

комплексу античних бронзових посудин, знайдених під час видобутку торфу в с. Піщане Черкаської області на початку 60-х років. Експонат представили у Національному музеї мистецтв ім. Богдана та Варвари Ханенків. Коштовну посудину для омивання злодії винесли з експозиції Археологічного музею Переяслава-Хмельницького. Правоохоронці порушили кримінальну справу, але слідство не дало результатів. Та навесні 2015 року Міжнародний благодійний “Фонд Олександра Фельдмана” в межах програми повернення експонатів, втрачених українськими музеями, сприяв поверненню цієї безцінної знахідки [35].

Завдяки злагодженій співпраці двох країн – Естонії та України – стало можливим повернення в Україну до Хортицького заповідника тисячолітньої реліквії «Меч Вікінга». Процедура розпочалася після передачі Посольством України естонській стороні документальних підтверджень того, що меч було знайдено на території України [36].

Історико-архітектурний заповідник у Бережанах Тернопільської області збагатився новими надходженнями – співробітники обласного управління СБУ передали йому 6 срібних динарійів часів Римської імперії, вилучених митниками торік у місцевого колекціонера, коли той намагався доправити раритети до США [37].

Також фонди музеїв неодноразово поповнювалися унікальними артефактами завдяки патріотичній позиції окремих громадян.

Одразу на 5 цінних експонатів збільшилася колекція Сумського обласного краєзнавчого музею. Стародавні серпи бронзової епохи передав до фондів закладу сумський колекціонер і краєзнавець С. Гуцан. Як наголосив директор музею, з. п. к. В. Терентьев, експозиційне поповнення й справді надзвичайно цінне, адже артефакти датуються XIII–XV ст. до н. е. й стосуються бронзової епохи. Навіть за наявної доволі потужної археологічної колекції Сумський музей раніше не мав чогось подібного [38].

Шанувальники історії В. Потапенко і С. Овдійчук подарували Житомирському обласному краєзнавчому музею римські срібні монети, прикраси та знаряддя праці періоду Київської Русі, монети Російської імперії, які було знайдено на території області, а також ексклюзивну книгу 1898 року видання. За їх словами, на це їх надихнули розкопки, які проводять археологи на Замковій горі, звідки починалося місто в давні часи. А ще – ролик в Інтернеті з проханням передавати музею артефакти [39].

Неоднозначною, щоправда, виявилася ситуація щодо подарунка депутата А. Лозового Свято-Феодосіївському монастирю УПЦ КП. Йдеться про хрестенколпійон із святими мощами XIII століття. М. Левада відстежив, що саме цей хрест у вигляді лота проходив на аукціоні Violyty у 2015 році. Продавець із Вінницької області виставив його під назвою „Большой рельефный энколпион Купятицкая Богородица 12 век”. Торги закінчилися 30 серпня сумою 7,21 тис.

гривень. «Мої колеги – археологи, які досліджують Київську Русь, без вагань стверджують, що це однозначно не сімейна реліквія, а хрест, нелегально викопаний на якомусь давньоруському городищі або поселенні. – Повідомляє М. Левада. – За законом він належить державі й повинен бути переданий до якогось державного музею» [40].

Варто зазначити, що ратифікована Україною Конвенція ЮНЕСКО про заходи, спрямовані на заборону й запобігання незаконному ввезенню, вивезенню та передачі права власності на культурні цінності 1970 р., до результатів археологічних розкопок також долучає знахідки, отримані у результаті нелегальних розкопок. За будь-яких обставин виконавець нелегальних розкопок не може набути права власності на відповідні археологічні предмети, і передавання відповідних знахідок з рук в руки не може слугувати достатньою підставою для легалізації таких знахідок [2].

До цієї Конвенції та інших документів, що регулюють охорону та обіг старожитностей, апелювали українські та польські археологи, висловивши протест щодо тимчасового вивезення з України в Польщу виставки «Україна світу. Скарби України з колекції Платар».

Річ у тім, що експонатами виставки є понад чотириста вісімдесят археологічних пам'яток, що датуються періодом від VI тисячоліття до н. е. до XII століття н. е. – від трипільської культури до робіт кіммерійців, скіфів, сарматів, греків, римлян, візантійців і народів Київської Русі. Це трипільський посуд, теракотові статуетки, грецький та римський керамічний посуд, золоті вироби Візантії та Київської Русі, а також золоті прикраси скіфів, греків, римлян [41].

Як відомо, організація міжнародних виставок є надійним шляхом інтеграції країни в міжнародне музейне співтовариство. Виставки культурних цінностей за кордоном – апробований і ефективний інструмент зовнішньої політики держави, її культурний та етнічний маркер на цивілізаційній мапі світу [42].

Проте, за оцінками «Спілки археологів України» як фахової громадської організації, що об'єднує більшість археологів з усієї України, походження усіх давніх предметів музею «Платар» однозначно пов'язане з результатами нелегальних археологічних розкопок, заборонених українським законодавством, а їхня публічна демонстрація – це порушення норм охорони археологічної та культурної спадщини, про що свідчать непоодинокі випадки пограбувань «чорними археологами» пам'яток по всій Україні [43].

Наукове товариство польських археологів також висловило протест щодо відкриття виставки як такої, що «суперечить Кодексу музейної етики (параграф 4.5.), ухваленому Міжнародною радою музеїв (ICOM), оскільки це публічна презентація старожитностей, які походять з нелегальних розкопок пам'яток археології, а також колекцій, створених завдяки нелегальному обігу археологічних старожитностей». Це також суперечить духу Європейської конвенції про

охорону археологічної спадщини, т. зв. Мальтійській Конвенції (згідно статті 10), яка була ратифікована Польщею у 1996 р., а також думці багатьох фахівців археологічних організацій у всьому світі [4].

Усе ж, попри протести українських і польських археологів, і навіть попри те, що Закон України «Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей» статтею 25 передбачає, що відмовою у видачі свідоцтва на право тимчасового вивезення культурних цінностей є випадок, коли „страхова вартість культурних цінностей, заявлених для тимчасового вивезення, не відповідає їх реальній вартості” (а страхова вартість предметів була оцінена набагато нижче, ніж попереднього, коли виставку представляли в США), колекцію було вивезено в Польщу [44].

Пропаганда колекціонерського бачення археології, у якому важливішими є гарні предмети, позбавлені найважливішої для археолога інформації, є не лише введенням в оману відвідувачів виставки стосовно того, чим є археологічна спадщина і якою є мета археології як науки, але й дією, що може мати катастрофічні наслідки для археологічної спадщини – також і у Польщі.

Треба зауважити, що таке явище, як грабування і знищення археологічних пам'яток в Україні є не лише внутрішньою справою сусідньої з нами країни, законодавство якої однозначно забороняє таку практику. Археологічна спадщина – як зазначає Мальтійська Конвенція у параграфі 1 – є «джерелом спільної європейської пам'яті», а відповідальність за її охорону лежить не лише на безпосередньо зацікавленій країні, але й на усіх європейських державах, як підкреслює Преамбула Конвенції [45].

Ще у 2008 році виставка колекції «Платар» у Варшаві призвела до гучного скандалу. Протести польського професійного середовища, зокрема «Наукового товариства польських археологів», багатьох музейників мали негативні наслідки для польсько-українського гуманітарного співробітництва, оскільки це було сприйняте як визнання і пропаганда Україною нелегальних археологічних розкопок всупереч міжнародному, перш за все європейському, законодавству. Спроба власників колекції «Платар» виставити цю колекцію в Етнографічному музеї Будапешта виявилася марною через те, що цьому завадила заява провідних угорських археологів. Експозиція частини речей з музею «Платар» викликала також протести з боку відомих археологів США та відмову найбільших музеїв США приймати цю виставку [43].

Оцінюючи світовий досвід, із впевненістю можна сказати, що в світі не існує великих приватних археологічних колекцій. Бо важливим запобіжником «чорним археологам» та нелегальному ринку є не лише робота спеціальних органів, а й оподаткування старожитностей за дуже високими ставками [45].

На жаль, упродовж останніх років українська політика щодо охорони, збереження та повернення культурних цінностей не було достатньо чіткою та

виразною. Відбулося фактичне руйнування організаційних засад забезпечення завдань держави в цій сфері. Сьогодні тисячі археологічних предметів з'являються на ринку та аукціонах і згодом безслідно зникають у приватних колекціях. М. Левада зазначає кілька причин такої ситуації, серед яких – відсутність інформації про те, що відбувається в регіонах із археологічною спадщиною, а також відсутність контролю за цим питанням, бо хтось повинен бути відповідальним та відслідковувати археологічні лоти та нелегальні знахідки через Інтернет. Основні проблеми, або основні виклики, які стоять перед Україною, – це непрозорість, корупція та крадіжки [45].

А міжнародний досвід боротьби з «чорними археологами» доводить, що охорона археологічних об'єктів і артефактів – передусім законодавче завдання. У країнах Східної Європи, ЄС існують різні моделі здійснення культурної політики, в межах яких кожна держава має свої особливості формування та реалізації стратегії державного управління щодо історико-культурних об'єктів, зокрема археологічних, їхнього збереження та захисту.

В цьому контексті особливо цікавим є досвід державного управління у сфері охорони культурної спадщини у Великій Британії. З метою державного регулювання суспільних відносин у цій сфері створено розгалужену законодавчу базу. Для забезпечення захисту та охорони археологічних старожитностей було прийнято Закон «Про пам'ятки старовини й археологічні зони», згідно з яким на державного секретаря покладається обов'язок складати й публікувати реєстри пам'яток, що охороняються. До них повинні бути включеними всі пам'ятки, що мають національне значення, а також пам'ятки, вже взяті на облік раніше [46].

У Франції тільки за післявоєнні роки було прийнято п'ять законів та дев'ять підзаконних актів, що стосуються охоронних та наукових заходів щодо археологічних пам'яток. Попри доволі ретельно розроблене законодавство, Міністерство культури Франції продовжує працювати над вдосконаленням відносин у цій сфері. Саме на це скеровано роботу над Законом про превентивну (розвідувальну) археологію. За цим Законом, саме держава складає національну археологічну карту і забезпечує порядок видачі дозволу, розпорядження, контролю і наукової оцінки зон превентивної археології. Співробітники, що займаються укладанням археологічної карти, будуть вважатися державними службовцями, які зможуть працювати за домовленістю з археологічними службами територіальних утворень для укладання документа (тобто, карти), що і слугуватиме для визначення зон ризику [47].

У Білорусі в 2015 році було видано Указ Президента, спрямований на запровадження додаткових заходів для збереження культурної спадщини Білорусі, а також запобігання діяльності «чорних копачів». Указом передбачено передачу археологічних артефактів, виявлених під час проведення археологічних

досліджень чи випадково, у державну власність. Встановлено також порядок здійснення пошуку археологічних об'єктів і артефактів, визначено порядок інформування місцевих органів про виявлені археологічні об'єкти і передачу виявлених артефактів у власність держави. Використання металошукачів, георадарів та інших технічних засобів та інструментів для пошуку археологічних об'єктів і артефактів, згідно з документом, допускається тільки при проведенні в установленому порядку археологічних досліджень. Введено заборону на придбання, продаж, дарування, заставу археологічних артефактів. Виняток передбачено для державних наукових організацій і державних музеїв, а також для фізичних та юридичних осіб, які до 1 січня 2017 року включать наявні в їхній власності археологічні артефакти до реєстру археологічних артефактів [48].

Необхідність врегулювання соціально-правових відносин у сфері збереження археологічної спадщини в нашій країні є вкрай терміною. Виникає потреба в прийнятті нових підзаконних актів та інструктивних матеріалів, що мають забезпечити захист археологічного надбання нашого народу. Саме тому міжнародний досвід у цій сфері є таким важливим і показовим.

На думку В. Івакіна, с. н. с. Інституту археології України, "краще взагалі відмовлятися від поняття «чорні археологи», бо тут немає археології, це просто грабунок» [27].

Конкретними кроками, що можуть змінити ситуацію, є оновлення законодавчої бази, надання додаткової динаміки в роботі міжурядових комісій, продовження роботи над підготовкою Державного реєстру національного культурного надбання (на сьогодні до реєстру внесено, за орієнтовними підрахунками, лише десяту частину того, що налічують пам'ятко-охоронці). Також серед завдань – вироблення чіткої, зрозумілої та прозорої державної політики в цій сфері [1].

Заслужений працівник культури України Ю. Савчук, к. і. н, багаторічний член ІСОМ, пропонує сім вузлових блоків завдань, які, на його погляд, призведуть до якісних змін (реформування) музейної галузі. Серед Модернізації, Розбудови, Реставрації на інших, учений виділяє і Примноження фондів. Виходом бачиться синхронний запуск двох взаємодоповнюючих і паралельних процесів: легалізація існуючих археологічних колекцій і посилення усіма засобами боротьби з незаконним обігом культурних цінностей (видобутком та продажем). Необхідно на законодавчому рівні визначити перехідний період для опису та інвентаризації приватних колекцій, дати можливість істинним любителям старовини, подвижникам та благодійникам музейної справи долучитися до творення Музейного простору України нової якості. Створення комп'ютерної програми (платформи) електронної бази Музейного фонду, який має державну і недержавну частини, могло б відбуватися за фінансової участі приватних коле-

кціонерів. Останні задля легалізації колекцій мають здійснити їхню інвентаризацію, в тому числі фотофіксацію [49].

Охорона археологічної спадщини, зокрема недопущення обігу археологічних предметів, добутих нелегальним шляхом, є не тільки шляхетною справою, а частиною міжнародних зобов'язань, взятих на себе Україною внаслідок ратифікації низки міжнародних документів [43].

Така цілеспрямована діяльність забезпечить Україні наукові й правові підстави для збереження, охорони та повернення своєї культурної спадщини, а також сприятиме євроінтеграційному курсу нашої держави.

Список першоджерел

1. Смолій В. Як збирати по світах наші культурні цінності. Українська політика щодо їх повернення недостатньо чітка та виразна / В. Смолій // Уряд. кур'єр. – 2015. – 29 груд.

2. Відкритий лист ВГО «Спілка археологів України» щодо неприпустимості легалізації археологічних колекцій, здобутих сумнівним шляхом [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.vgosau.kiev.ua/-index.php?option=com_content&view=article&id=830:2016-07-10-15-25-04&catid=106:zvernennya&Itemid=177

3. Закон України «Про охорону культурної спадщини» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1805-14>

4. Польські археологи обурені відкриттям виставки Платар [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://prostir.museum/ua/post/37720>

5. Михайлова Н. Реквієм за пектораллю (Хто ховає українську археологію) / Н. Михайлова // Дзеркало тижня. Україна. – 2016. – 12–18 бер.

6. Лиховид І. Чи знає мер Києва Віталій Кличко, що за його підтримки у столиці хочуть провести офіційний зліт нелегальних археологів? / І. Лиховид [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://m.day.kyiv.ua/uk/article/-cuspilstvo/chorni-kopachi-grabuyut-nas>

7. Діють по-чорному. – Інформація // Сільські вісті. – 2016. – 31 берез.

8. За унікальну знахідку на Волині взялися чорні археологи [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.volynnews.com/news/extreme/za-unikalnu-znakhidku-na-volyni-vzialysia-chorni-arkheolohy/>

9. Морозова А. Гроші на кістках: Чому "чорних" археологів не лякає кримінальна відповідальність / А. Морозова [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ua.112.ua/mnenie/hroshi-na-kistkakh-chomu-chornykh-arkheolohiv-neliakaie-kryminalna-vidpovidalnist-234716.html>

10. Левада М. Археологічне / М. Левада [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://prostir.museum/ua/post/37381>

11. Висновок ВГО «Спілка археологів України» щодо проекту Закону України «Про охорону і збереження нерухомої культурної спадщини» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://prostir.museum.ua/post/36508>
12. Кузьменко Т. «Чиновники за великі гроші погоджують перебудови й забудови в межах буферних зон пам'яток» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://gazeta.ua/articles/culture-newspaper/_cinovniki-za-veliki-groshi-pogodzhuyut-perebudovi-j-zabudovi-v-mezhah-bufernih-zon-pamyatok/635545
13. Градоблянська Т. У Києві забудовують пам'ятку національного значення // *Голос України*. – 2016. – 9 квіт.
14. Рудницький Ю. Вишневещина на Задніпров'ї: між забудовою і музеєм / Ю. Рудницький [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://gazeta.dt.ua/HISTORY/vishnevechchina-na-zadniprov-yi-mizh-zabudovoyu-i-muzezem.html>
15. Назаренко В. Хто переможе: забудовник чи історія? (Під стінами Єлецького монастиря – пам'ятки домонгольської доби – розпочалося будівництво. Чернігів проти / В. Назаренко // *День*. – 2015. – 6-7 лист.
16. Назаренко В. Частину історичного Чернігова врятували. (Перевірка довела, що дані в дозвільному документі на будівництво – недостовірні) / В. Назаренко // *День*. – 2015. – 8 груд.
17. Березюк О. У Києві створять єдину інформбазу пам'яток культурної спадщини / О. Березюк [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.unn.com.ua/uk/news/1629150-u-kiyevi-stvoryat-yedinu-informbazu-pamyatok-kulturnoyi-spadschini>
18. Яновський С. Виявили скіфські поховання з артефактами / С. Яновський // *Голос України*. – 2016. – 17 вер.
19. Таких артефактів ніхто ще не бачив. (Сьогодні – День археолога). – *Інформація* // *Голос України*. – 2015. – 15 серп.
20. Наконечна Л. Знайшли артефакти трипільської культури / Л. Наконечна // *Голос України*. – 2015. – 16 вер.
21. Пастухова М. Жити як трипільці. (В унікальному заповіднику трипільської культури кожен зможе зліпити мазанку власноруч) / М. Пастухова // *Україна молода*. – 2015. – 7-8 серп.
22. Рацибарська Ю. «Чорна археологія» в Україні – вигідно і безкарно / Ю. Рацибарська [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.radiosvoboda.org/a/25172479.html>
23. В Україні "чорні археологи" пограбували близько десяти стародавніх курганів [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://gazeta.ua/articles/history/_v-ukrayini-chorni-arheologi-pograbuvali-blizko-desyati-starodavnih-kurganiv/689214

24. Нікітенко Л. «Устина могила» (На Черкащині чорні археологи пограбували скіфський курган) / Л. Нікітенко // Україна молода. – 2016. – 30 берез.;
25. На Львівщині озброєні чорні археологи викопали середньовічні скарби і втекли [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zaxid.net/news/showNews.do?na_lvivshhini_ozbroyeni_chorni_arheologi_vikopali_serednovic_hni_skarbi_i_vtekli&objectId=1329564
26. На Волині «чорні копачі» зруйнували давньоруську піч [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.volynpost.com/news/37689-na-volyni-chorni-kopachi-znyschyly-davnorusku-pich>
27. Сміщук Р. Черные археологи вывозят тысячи исторических ценностей из Украины Украина один из самых больших поставщиков исторических ценностей в Европе / Р. Сміщук [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://podrobnosti.ua/2150825-chernye-arheologi-vyvozjat-tysjachi-istoricheskikh-tsennostej-iz-ukrainy.html>
28. Івашко О. Березань-пограбування. (Чорні археологи хазяйнують на давньому острові за потурання правоохоронців) / О. Івашко [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ukurier.gov.ua/uk/articles/berezan-pograbuvannya/>
29. Левада М. Кому війна... / М. Левада [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://prostir.museum.ua/post/34435>
30. Левада М. Культурні ціни / М. Левада [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://prostir.museum.ua/post/34853>
31. Тот Ш. Рефлексії на «Український Севсон» / Ш. Тот [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://prostir.museum.ua/post/35150>
32. Левада М. Культурна євроінтеграція: причини та наслідки / М. Левада [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://prostir.museum.ua/post/38462>
33. Чебан О. Вінничани зберегли давні скарби Поділля / О. Чебан // Уряд. кур'єр. – 2015. – 15 січ.
34. Конарева Л. Печатка із двозубом. (В Україну повернули реліквію, що належала київському князеві Святославу Ігоровичу) / Л. Конарева // Уряд. кур'єр. – 2016. – 13 трав.
35. Гусак І. Повернули втрачений артефакт скіфської доби / І. Гусак // Демократ. Україна. – 2015. – 19 чер.; [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://m.day.kiev.ua/uk/article/den-ukrayiny/i-rarytet-i-rechovyy-dokaz>
36. Левада М. Меч як символ / М. Левада [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://prostir.museum.ua/post/37334>
37. Наконечна Л. Монети Римської імперії передали заповіднику / Л. Наконечна // Голос України. – 2016. – 29 верес.
38. Вертіль О. Серпи бронзової епохи – до музею / О. Вертіль // Урядовий кур'єр. – 2016. – 14 черв.

39. Лук'яненко О. Знахідки, які розповідають про минуле / О. Лук'яненко // *Голос України*. – 2016. – 2 лист.

40. Левада М. Важкий хрест Андрія Лозового / М. Левада [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://prostir.museum.ua/post/38207>

41. Левада М. Про спробу вивезення археологічної колекції Платар до Польської Республіки / М. Левада [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://prostir.museum.ua/post/37476>

42. Музейний фронт [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://prostir.museum.ua/post/34545>

43. Відкритий лист ВГО «Спілка археологів України» щодо неприпустимості легалізації археологічних колекцій, здобутих сумнівним шляхом [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.vgosau.kiev.ua/-index.php?option=com_content&view=article&id=830:2016-07-10-15-25-04&catid=106:zvernennya&Itemid=177; <http://prostir.museum.ua/post/37611>

44. Левада М. Декларації: чому вони не ходять до музеїв? / М. Левада [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://prostir.museum.ua/post/38178>

45. Левада М. Мінкультури: «Криша» чи державний орган? / М. Левада [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://prostir.museum.ua/post/34988>

46. Council of Europe / ERICarts, «Compendium of Cultural Policies and Trends in Europe. United Kingdom/ 13th edition». – 2012. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.culturalpolicies.net/down/unitedkingdom_042011.pdf

47. Герасимчук В. З міжнародного доступу: закон про превентивну археологію (Франція) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://archaeology.kiev.ua/pub/gerasimchuk.htm>

48. Лукашенко посилив боротьбу з «чорними копачами» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://prostir.museum.ua/post/36253>

49. Савчук Ю. Музейний фронт / Ю. Савчук [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://prostir.museum.ua/post/34545>

Матеріал підготувала

М. Б. Лелик гол. бібліограф
відділу наукового аналізу та
узагальнення інформації

Комп'ютерне опрацювання та редагування **І. Г. Піленко**

Підписано до друку 23.02.2017. Обл.-вид. арк. 1,33. Б/т. Зам. 18. Безплатно

Ротапінт НБУ імені Ярослава Мудрого, Київ–1, Грушевського, 1. Тел. 278–85–12